

Mancur Olson

Logika kolektivnog djelovanja

Krešimir Petković

Javna dobra i teorija skupina

Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2009.

Knjiga *Logika kolektivnog djelovanja: javna dobra i teorija skupina* harvarska je doktorska disertacija Mancura Olsona, američkog ekonomista i politologa skandinavskog podrijetla. Prvi je put objavljena 1965, a konačni je oblik poprimila u drugom izdanju iz 1971. koje je poslužilo kao predložak za hrvatski prijevod. Olson je autor još dviju knjiga koje su, kako kaže Iain McLean, "male po broju riječi, a velike po svojim idejama": *Uspon i pad država* (1982) i *Moć i blagostanje* (2000), objavljena posthumno, a za Olsonova života u akademskim je krugovima kolala pod radnim nazivom *Kapitalizam, socijalizam i diktatura*.

Uz kratko razdoblje rada na Princetonu i u Ministarstvu zdravstva, obrazovanja i socijalne skrbi krajem 1960-ih, Olson je sve do smrti 1998. predavao ekonomiju na Sveučilištu u Marylandu, odbijajući ponude za angažmanom na prestižnijim institucijama. Nobelovu nagradu za ekonomiju nije dobio, možda zato što su njegove ideje znatno veći utjecaj imale u političkoj znanosti nego u ekonomiji, ali možda i zato što nije poživio još koju godinu da dočeka to priznanje. No, prošle su godine Nobelovu nagradu za ekonomiju podijelili Elinor Ostrom i Oliver Williamson za ekonomske analize problema upravljanja javnim dobrima, odnosno granica tvrtki s obzirom na probleme transakcijskih troškova i rješavanje konflikta. Upravo je Olson jedan od pionira primjene ekonomske metodologije u analizi teme koja se ne ubraja u ortodoksiju neoklasične ekonomije, a radovi Elinor Ostrom o kolektivnim dobrima mogu se jasno povezati s njegovima. Pošavši od pretpostavke da "ono što ekonomiju razlikuje od ostalih društvenih znanosti nisu prvenstveno

predmeti istraživanja, nego uglavnom metoda i pretpostavke", smatrao je da se ekonomski mogu analizirati problemi "vlasti, politike i društvenog statusa" (194).

Olsonova knjiga, koja se zasniva na kratkoj, jasnoj i dosljedno izvedenoj argumentaciji, jedan je od pokušaja primjene ekonomskog pristupa na razumijevanje različitih društvenih i političkih problema. Osnovna je ideja *Logike* razviti teoriju skupina i organizirane zaštite njihovih zajedničkih interesa, a koja polazi od postavke o sebičnom pojedincu koji nastoji maksimirati vlastiti interes. Ishodište je Olsonove teorije paradoksalno pitanje: zašto su neke skupine, poput odvjetnika, liječnika i poslovnih tvrtki u nekoj tržišnoj grani, dobro organizirane i štite svoje zajedničke interese, a druge skupine, koje imaju jednako jasan zajednički interes, poput primjerice potrošača ili poreznih obveznika, nisu ozbiljno organizirane? Odgovor je, prema Olsonovu sudu, u logici djelovanja sebičnog pojedinca, koji ne djeluje ako time ne ostvaruje privatnu korist. Prve su skupine manje, pa je korist pojedinaca veća, a organiziranje lakše, dok se druge, takozvane velike i latentne, skupine ne mobiliziraju zato što je u njima manji udio koristi pojedinca i eventualnih podskupina, a organizacijski su troškovi veći. Ukratko, "racionalnom pojedincu se ne isplati angažirati", što je sublimirano u sljedećem pronicljivo opazanju: "Svatko bi radije da drugi plaćaju sve troškove, a obično bi ostvario svaku pruženu korist, neovisno o tome je li snosio dio troškova ili nije" (25). Prema Olsonu, latentne skupine mobiliziraju se "selektivnim poticajima", kojima organizacija nudi privatnu korist pojedincima (primjerice, osiguranje koje nude sindikati) ili prisilom (primjerice, porezi koje nameće država ili zakonska obveza članstva u sindikatu). Zanimljivo je da su više ili manje suptilni oblici prisile i upotreba selektivnih koristi posebno izraženi u organizaciji zaštite interesa liječnika i odvjetnika kroz liječničku i odvjetničku komoru, što Olson uvjerljivo pokazuje na američkom primjeru. Regulacija pružanja usluga tih skupina stoga je važno pitanje od javnog interesa koje država treba regulirati, što je relevantno i u hrvatskom kontekstu.

Uz iznošenje osnovnoga teorijskog kostura i razvijanje taksonomije skupina, u odgovarajućim poglavljima Olson primjenjuje svoju argumentaciju u analizi povijesti razvoja sindikalnog organiziranja u SAD-u, u kritici marksističke teorije klasa i revolucije, te u kritici tradicije teoretiziranja o skupinama za pritisak u američkoj političkoj znanosti, čiji su predstavnici Commons, Bentley, Truman i Latham. Vrijedi spomenuti kritiku marksizma. Olson, naime, inzistira na tome da se teorija proleterske revolucije ne može izvesti iz ekonomske logike kolektivnog djelovanja, nego eventualnim dodavanjem socioloških i psiholoških čimbenika što, makar iz ekonomske perspektive, nije teorijski dosljedno. Razlog se, u osnovi, ponovno nalazi u sebičnom *homo oeconomicus*: "Klasni zakoní ... ne nude nikakav poticaj pojedincima da poduzmu 'klasno svjesno' djelovanje. Radnik ima isti odnos prema masi proletarijata, a poslovni čovjek prema masi buržoazije" (121).

Sve ono što Olson piše ne može se, dakako, uzeti bez rezerve. Paradigmom racionalnog izbora, pa i u njezinim zanimljivim počecima, obilježava određena sadržajna praznina, a neke su

Olsonove tvrdnje ideološki suspektne, pogotovo kad se izoliraju iz teorijskog konteksta: primjerice, općenit zaključak kako "mali iskorištavaju velike", ili sugestija da su zbog logike kolektivnog djelovanja male zemlje često neutralne, a veliki više ulažu u UN i NATO.

Premda neka mjesta sugeriraju da naginje pretjeranom širenju područja primjene argumentacije, Olson uglavnom ostaje odmjeran. Njegova se teorija ponajprije odnosi na "organizacije sa značajnim ekonomskim aspektom" (8), i to one "u stabilnim, dobro uređenim i apatičnim društvima u kojima je došlo do 'kraja ideologije'" (183). Naravno, postavka o kraju ideologije danas zvuči naivno, ali jasno je otprilike gdje su granice Olsonova argumenta. Olson je protiv širenja racionalnosti do krajnjih granica, jer time njegova teorija postaje neopovrgljiva, te uvažava altruizam, neekonomski moral, psihologiju i druge motive djelovanja u neekonomskim skupinama. Dok god se racionalnost ne proširi previše, dok se tom logikom, recimo, ne pokušava objasniti zašto se netko odlučuje zrakoplovom zabiti u nebor, Olsonova je teorija vrlo uvjerljiva. Ukratko, njegova teorija ima smisla dok se klauzula *ceteris paribus* strogo primjenjuje. Drugo, bogatstvo pojedinosti – primjerice, temeljito poznavanje ekonomske i politološke teorijske tradicije – izdvajaju Olsonovu knjigu iz suvremene sterilne industrije racionalnog izbora, koju prečesto proizvode netalentirani epigoni s manjkom erudicije, koja Olsonu nije nedostajala.

Knjiga je kao klasik moderne društvene znanosti obvezno štivo za studente svih društvenih znanosti. No, mislim da ona može pomoći i u vježbama iz samorefleksije i političkoj eliti i građanima, što je čini zanimljivom "široj javnosti". To se može ilustrirati pomoću dva aktualna primjera.

Prvo, Olson u pogovoru raspravlja o političkim poduzetnicima koji osiguravaju kolektivna dobra kao jednome od mogućih pravaca razvoja svoje ideje. Politički poduzetnici u međuvremenu su postali općim mjestom literature o racionalnom izboru. Zanimljivo je, iz perspektive tog pojma, sagledati populističku politiku koja je u Hrvatskoj uzela maha ne samo na lokalnoj razini. Populistički političar poseban je tip političkog poduzetnika, koji iza neodređene populističke retorike razvija sasvim konkretnu političku mašinu privatnih korisnika javnog novca i klijentelističku mrežu nositelja privatnih koristi. Olsonovim rječnikom, svojemu biračkom tijelu on nudi jasne "selektivne poticaje", nasuprot konvencionalnom političaru koji biračkom tijelu nudi "samo" kolektivna dobra u obliku javnih politika koje pogađaju sve jednako, ali nikome posebno ne nude dovoljnu privatnu korist. To otvara problem kolektivnog djelovanja i nudi gorku pouku idealističkim pobornicima demokracije: ako su građani sebični racionalni akteri, logika kolektivnog djelovanja, makar u nekoj mjeri, ide u korist populizmu čija klijentela ima jasnu privatnu korist, nasuprot "pristojnim građanima" koje u izlasku na izbore može omesti, primjerice, kiša, jer ne percipiraju izravnu korist od kandidata koji im nudi zajednički interes.

Drugi je primjer studentski protest. Kako je u osnovi vođen ekonomskim interesom ("besplatno obrazovanje"), protest se može analizirati pomoću Olsonove teorije. U skladu s postavka-

ma knjige, apatična populacija sebičnih pojedinaca u prvoj fazi izgradnje svoje karijere neće se lako mobilizirati u ostvarivanju zajedničkih interesa. U tom smislu, korištenje prisile (blokada fakulteta i različiti suptilniji oblici moralne ucjene) i selektivni poticaji (ne samo privremeni moratorij na studijske obveze, nego i uključivanje partikularnih zahtjeva koji se tiču pitanja rokova, upisa, i sl. u opću platformu javnog financiranja studija), od strane dobro organizirane "militantne" jezgre, klasični su Olsonovi recepti, što bi moglo ukazati da recentna studentska pobuna, na neki način, nije bila potpuno teorijski naivna.